
ULOGA SUSTAVA VRIJEDNOSTI U RAZVOJU GOSPODARSTVA I DRUŠTVA*

Tomislav Ivančić, Zagreb

UDK: 174 : 17.022

Stručni članak

Primljeno 10/98

Sažetak

Do sedamdesetih godina ovog stoljeća gospodarstvo i društvo su se razvijali neovisno od cjelovitog čovjekovog djelovanja, odnosno izvan sustava vrednota. Kriza u gospodarstvu sedamdesetih godina donijela je preokret. Na teološkoj razini osim crkvenih socijalnih dokumenata poticaj promjenama davale su teologija oslobođenja i politička teologija. Na ekonomskoj razini došlo se do uvjerenja da je neophodno u gospodarstvo i poduzetništvo unijeti etički kodeks te organizirati provedbu etičkih principa i normi na svim razinama gospodarstva.

Sa filozofskog motrišta jasno je da je čovjekov duh forma čovjekova duševnog i tjelesnog života i djelovanja te je stoga bez duhovnih vrednota nemoguć uvid u cjelokupnu zakonitost gospodarstva i tržišta kao što je nemoguće zaštititi čovjeka i njegov okoliš od neobuzdane tržišne konkurencije i proizvodnje.

Čovjek je duhovno-duševno-tjelesna osoba. Duhovnost nije suprotnost tijelu i materijalnome nego njihovo preobraženje, pohjeda nad kaotičnim duševnim i tjelesnim elementima. Duh unosi jedinstvo, smislenu vezu u duševno-tjelesni život. Duša je fragmentarna, duh je cjelovit. Duh je izvan prostora i vremena te nije sputan duševno-tjelesnim alternativama. Duhom se prelaze granice svijesti, on djeluje kao snaga koja prosvjetljuje, oslobađa od vlasti tla i krvi. Duhom čovjek postaje gospodar a ne rob kozmičkih sila. Duhom čovjek postaje prijatelj prirode. Duh nosi aksiologijsko obilježje, on je istina, ljepota, dobrota, smisao i sloboda. Gospodarstveno i socijalno djelovanje čovjeka bez duhovnog je frustrirajuće. Bez duha je nemoguće prozreti poslovne procese i ostvariti privlačnost na tržištu.

Da bi čovjekov ograničen duh koji je virtualno neograničen, mogao djelovati po svojoj naravi potreban mu je dosluh s Apsolutnim duhom, Bogom.

Bez sustava vrednota čovjekov duhovni organizam upada u konflikte, zbnjenost, ranjenost i očaj. Bitno je razvijati duh povjerenja prema Stvoritelju i ljudima kako bi čitav čovjekov organizam funkcionirao skladno i zdravo. Zato je potrebna određena pneumatska medicina koja pomaže uz pomoć Stvoriteljeve ljubavi izići iz konflikata, izliječiti ranjenost duše i osposobiti čovjekovu duhovnost da svestrano prožima njegovo djelovanje.

* Predavanje održano na međunarodnom savjetovanju INTERCON u hotelu Sheraton u Zagrebu 14. i 15. listopada 1998.

Suvremeni trendovi u gospodarstvu i poduzetništvu pokazuju da je budućnost čovjeka, gospodarstva i slobodnog tržišta u uključivanju duhovne dimenzije.

Čovjekova djelatnost na ekonomskom polju traži sve čovjekove sposobnosti. Zarađujući svagdašnji kruh, čovjek uzdržava svoju zemaljsku egzistenciju. Zarađujući više nego što mu je potrebno, on uzdržava svoju obitelj i socijalno pomaže nezbrinute. Radeći u poduzetništvu, on surađuje s različitim stručnjacima i radnicima. Od njega se zahtijeva da ima najbolje odnose sa svima kojima predstoji. Različiti su interesi vlasnika poduzeća i ustanove, ravnatelja, radnika i korisnika usluga. Ako se ti interesi ne mogu uskladiti i ispuniti, nastaju nesloga i napetosti u poduzeću. Jedni će biti zadovoljni, drugi nezadovoljni, jedni će govoriti o pravednosti, drugi o nepravdi, ali će svi zajedno biti blokirani u slobodnom, dinamičnom i uspješnom suradničkom djelovanju. Stoga je za predstojnika poduzeća bitno da sa svim suradnicima ima korektne i dobre odnose, kako bi svi imali razloga da radosno rade na procvatu svojega poduzeća.

U ekonomiji se događa razmjena dobara. U tome je nužna konkurencija. No ako je konkurencija neloyalna, tada nastaju neprijateljstva između poduzeća, te se na taj način blokira ili onemogućuje razmjena na tržištu. Istodobno se bez konkurencije ne može dogoditi sve snažniji napredak rada i tehnologije. Tako nastaje pitanje kako konkurirati, a opet ne povrijediti konkurentska poduzeća ili čak unatoč svemu ostati u suradničkim odnosima.

U poduzećima rade ljudi koji su cilj, a ne sredstvo čovjekova djelovanja. Bez ljudi se ne može dogoditi procvat proizvodnje ni marketinga, a opet ne smije čovjek biti podložan proizvodnji i sredstvo prema cilju. Pitanje je kako imati vrhunsku tehnologiju i proizvodnju, a da ljudi tome ne postanu robovi.

U postmodernoj i postindustrijskoj fazi kapital nisu više materijalna, nego intelektualna i duhovna sredstva. Tko ima dobre i svestrane stručnjake, taj ima vrhunsku vrijednost na tržištu. Sve će manje biti industrije i radništva kojima je važan materijalni kapital, a sve bogatiji će biti oni koji imaju intelektualni, tehnološki i duhovni kapital u rukama. Nastaje pitanje kako se dostojanstveno vladati prema tom ljudskom kapitalu, a opet kako ne poniziti bezbrojne ljude koji ne predstavljaju taj kapital i koje se otpušta s posla. Zbog nekonkurentnosti i čak nekorisnosti ljudi bez intelektualnog kapitala, nastaje problem kako pružiti osnovna sredstva za život bezbrojnim nezaposlenima. S otpuštanjem s posla raste konkurentnost poduzeća. No s rastom broja nezaposlenih raste nezadovoljstvo, rađaju se nepravedni odnosi i otvara se put nemirima i sukobima u društvu.

Radeći, čovjek se susreće s prirodom, kojoj on nije gospodar nego upravitelj, a istodobno i s čovjekom nad kojim on nema vlasti, i kojeg treba ne samo poštivati nego i ljubiti. Tako se u čovjekovoj savjesti rađa odgovornost, a u slučaju nepravednog postupanja grižnja savjesti i time nesposobnost da uživa plodove svojega intelekta i ruku.

Razmišljajući, istražujući i radeći, čovjek svestrano usavršava sebe. Uspijevajući u poslu, on dobiva viši rang u društvu. Imajući puno novca, on postaje moćan, ali je i u opasnosti da postane ovisan, te počne više cijeniti materijalna nego duhovna dobra. No povećavajući svoje imanje i moć, on ima više prilika da pomogne drugima i da razvija svoju humanost i duhovno zdravlje.

Očito je da gospodarski i društveni posao čovjeka uvodi u konfliktne situacije. U povijesti ljudi su većinom crno-bijelo gledali na te situacije. Da ih ne bi imanje zarobilo, bježali su u siromaštvo i pustinju. Oni koji su htjeli ostati uz svoje imanje, napuštali su vjeru i svoje religijske zajednice kako ih ne bi mučila odgovornost i grižnja savjesti. Konkurentski poduzetnici obično su se smatrali neprijateljima, ili su se fuzionirali i postali prosječni. Jasno je da ni jedno ni drugo rješenje nije ispravno.

Vrednote ili vrijednosti o kojima se govori u naslovu su vrline i kreposti. Krepost jest sredina između krajnosti, *in medio virtus*, kaže latinska poslovice. Vrline i kreposti omogućuju da konkurenti međusobno surađuju, a da ne prestaju jedan drugog izazivati u sve boljoj tehnologiji proizvodnje. Vrlina i krepost također pomažu da unutar poduzeća jedni druge uvažavaju, pomažu i međusobno se kritički potiču. To znači da su vrline prijeko potrebne kao i kreposti da bi suvremeno poduzetništvo i gospodarstvo, te osobito društvo mogli ići naprijed.

Pod vrlinama obično mislimo na one duhovne vrednote koje čovjek može svojim odlukama i vježbama postići. Pod krepostima pak mislimo na vrednote i čovjekove humane snage koje se može primiti vjerničkim putem, a to znači lojalnim i otvorenim odnosom s Bogom.

Pojam duha u suvremenom svijetu je nedorečen ili krivo shvaćen. Obično se pri tome misli na religijske djelatnosti i osjećaje. Duhovnicima nazivamo predstavnike religijskih zajednica. No duh je daleko šire područje. On je ponajprije čovjekova osobnost, a onda i njegov život, on se očituje u čovjekovoj savjesti i intelektu kao i njegovoj svestranoj kulturnoj djelatnosti. Zato duhovan može biti i ateist, a ne samo vjernik.

Da bismo to razumjeli, potrebno je razlikovati između religioznosti i religije. Religioznost je čovjekova nutarnja duhovna aktivnost kojoj traži razloge svojega postojanja, smisao svojega života i Autora sebe. Čovjek doživljava da je gost, a ne gospodar sebe, prirode i drugih. On nema sudbinu ni sebe ni svijeta u svojim rukama. On je u biti stvorenje, a to je relativan pojam koji nužno uključuje Stvoritelja. U tom kontekstu ne postoji čovjek koji bi bio nereligiozan. Zapravo, sva čovjekova istraživanja na duhovnome i racionalnom području odraz su njegove religiozne dimenzije, njegova smisla, i odgonetke životnih zagonetki.

Religija je pak sociološka struktura nastala na temelju religioznosti. To je tvorevina koja pokušava posredovati stvorenju Stvoritelja, vjerniku Boga. Uvijek može biti ljudi koji su izvan tih socioloških tvorevina, koji ne pripadaju ni jednom religijskom sustavu, te stoga ne vjeruju u Boga religija. Značajan je u tom pogledu odgovor Micka Jaggera iz "Rolling Stonesa" koji na pitanje vjeruje li u Boga odgovara da nikako ne vjeruje. Na pitanje pak smatra li da postoji neko više biće, odgovara da ono svakako postoji. Tada on tumači svoj stav riječima da su mu djedovi bili religiozni, ali da on ne pripada ni jednom religijskom sistemu.

Zbog nesporazuma između pojmova duh, religija i religioznost ljude i istraživače blokiraju predrasude nagomilane osobito posljednjih dvjesto godina. Biti duhovno zdrav čovjek, imati ispravan i normalan religiozni odnos prema Bogu te pripadati kao vjernik nekoj religijskoj grupi, jesu različite stvarnosti i različita značenja. Čovjek može ne pripadati religiji, ali ne može ne pripadati Stvoritelju, Bogu. Njemu se može naježiti koža na riječ Bog, jer mu je ta riječ postala odbojna zbog raznih religijskih zajednica koje su taj pojam zloupotrijebile i zamračile. No znanstvena akribija zahtijeva od nas da bez predrasuda istražujemo područje duha, religioznosti i čovjekove mogućnosti komunikacije sa Stvoriteljem.

Zbog tih predrasuda suvremeno poduzetništvo, gospodarstvo i društvene znanosti ostaju torzo i fragment, jer ih se promatra jednostrano, a odbacuje ono što prekrivaju predrasude.

Sve su to razlozi zašto su se teološke i ekonomske znanosti razvijale odvojeno. Još više, zašto su se između tih znanosti uvriježila neprijateljstva i optuživanja. Očito treba ispraviti pogreške prošlosti i u interdisciplinarnosti proučavati i razvijati čovjekov život i djelatnosti.

O međuovisnosti gospodarskog napretka i duhovnih vrednota tek predstoje svestrana istraživanja. Još uvijek neki promatraju odnos čovjekova duha i gospodarsko-socijalnog razvoja kao dvije

paralelne i odvojene stvarnosti, zbog čega se čini kao da se gospodarstvo treba temeljiti samo na racionalnoj osnovi, a duhovna čovjekova dimenzija na moralno-etičkim principima.¹ U postmodernoj epohi dolazi do bitnih zaokreta na tom području.

1. OD MEHANICISTIČKOG DO ETIČKOG GOSPODARSTVA

Različiti, većinom neplanirani i odvojeni razvojni trendovi otvarali su vrata novim shvaćanjima. Tako su jedni radovi otkrili zdravo djelovanje vjerskog, mentalnog i duhovnog pozitivnog usmjerenja u životu i radu.² Drugi su otkrili snagu čovjekove duhovne podsvijesti, o kojoj V. Frankl kaže da je u njoj božanska snaga čovjekova duha, "Bog podsvijesti", kako glasi naslov hrvatskoga prijevoda njegove knjige.³ Treći su pokazali neposredniji međuodnos gospodarstva i čovjekova duha, a govore o gospodarstvu i društvu s izričito vjerskog aspekta.

Pa ipak, govoriti znanstveno o filozofskim i teološkim problemima gospodarstvenih teorija još uvijek zvuči strano. No, sve je manje ljudi koji smatraju herezom ako se sa filozofskog stajališta govori o ekonomskim teorijama. Više je onih koji smatraju spornim istraživati teološke temelje gospodarstva. Jedni teolozi radikalno dijele gospodarstvo od teologije. Drugi reduciraju taj odnos na primjenu crkvenoga socijalnog nauka na gospodarstvo. No, treći zapažaju da gospodarstvenici i sociolozi sve više upotrebljavaju izraze koje su posudili od teologije, kao npr. "neoliberalna dogma", "ortodoksija", "vjera u tržište", "nužna žrtva". Dok jedni smatraju da ti pojmovi imaju samo analogni smisao, dotle drugi otkrivaju da ti izrazi nisu na gospodarstvenom području novi. Već je Adam Smith govorio o "nevidljivoj ruci" u ekonomiji, misleći pri tome na Božju providnost. Pa i u raznim teorijama i ideologijama kapitalizma mogao se susresti pojam "nadjudskog bitka" koji na tržištu vodi probitku. No u sedamdesetim godinama ovog stoljeća taj govor je dobio u neoliberalizmu poseban i radikalniji oblik.

U teološkom istraživanju razvile su se posebne teološke grane, koje već samim postojanjem pokazuju da je potrebna suradnja

¹ Usp. Drugi vatikanski sabor, GS, br. 63 do 72; Socijalni dokumenti Crkve, *Sto godina katoličkog socijalnog nauka*, KS 1991.

² Usp. N. V. Peale, *You can if you think you can*, 1974 (prij. na hrv. Mladinska knjiga, Zagreb 1991); isti, *The amazing results of positive thinking*, Prentice-Hall, Inc, New York i dr.

³ Usp. V. Frankl, *Bog podsvijesti*, Zagreb, 1981.

između teologije i ekonomije. Nakon Drugoga svjetskog rata razvijala se teologija zemaljskih vrednota.⁴ U Crkvi Južne Amerike pojavila se teologija oslobođenja, a na europskome tlu politička teologija.⁵

U naše vrijeme se pak u katoličkoj teologiji izravno raspravlja o međuovisnosti teologije i gospodarstva. Jedan od najeminentnijih časopisa katoličke teologije "Concilium" posvetio je 1997. godine čitav broj pitanjima slobodnog tržišta. Iste godine jedan broj je bio posvećen novim pošastima suvremenog svijeta, te je među te pošasti ubrojen i fenomen slobodnog tržišta. Naime, otkriva se da je cilj današnje gospodarstvene politike otklanjanje inflacije, a ne stvaranje radnih mjesta i nadvladavanje socijalne nejednakosti. Što više ljudi biva otpušteno, to više raste vrijednost dionica, a to znači da nezaposlenost ne znači više gospodarsko-socijalno zlo, nego ekonomsku prednost. U ideologiji slobodnog tržišta se dakle nalazi zlo, koje kao pošast globalno prijeti čovječanstvu.⁶

Znakovi preokreta zapažaju se i među znanstvenicima gospodarstva. F. Hayek, nazvan ocem neoliberalizma i dobitnik Nobelove nagrade 1974. godine, smatra da je nemoguće kompleksnu strukturu tržišta potpuno poznavati. Stoga je, smatra on, potrebno znati da ne posjedujemo moć, a ni sposobnosti da sve u društvu oblikujemo prema svome nahodanju, jer ćemo time samo požnjeti štetu. Mehanicističko gledanje na ekonomiju krivo je i nerealno.

Preokret od mehanicističkog pristupanja ekonomiji prema etičkom i teološkom pristupu nastao je sredinom sedamdesetih godina ovog stoljeća. Tada su se Zapadna Europa i SAD našli u velikoj gospodarskoj krizi, koja je prouzročila porast inflacije, nezaposlenosti i gospodarsku recesiju. Počeli su se smjenjivati gospodarski i financijski skandali i korupcije među predstavnicima javne uprave. Zato su se intelektualni krugovi među poduzetnicima okrenuli ponovnoj uspostavi izgubljene moralne vjerodostojnosti. Tako je došlo do institucionalnog uvođenja etike unutar poduzetništva, do teoretskih i praktičkih doprinosa poznatih pod imenom "business ethics" ili gospodarstvene etike.⁷ To je pokušaj da se poduzetničke

⁴ Usp. G. Thils, *Théologie des réalités terrestres I. Préludes*, Pariz, 1947.

⁵ Usp. G. Gutiérrez, *Teologija oslobođenja. Povijest, politika, spasenje*, KS, Zagreb 1989; J. B. Metz, *Politische Theologie in der Diskussion*, u zborniku: *Diskussion zur "Politischen Theologie"*, München 1969., str. 267-301.

⁶ Usp. Jung Mo Sung, *Das Böse in der Ideologie des freien Marktes*, u: *Concilium* 5 (1997), str. 606-614.

⁷ Usp. S. Baloban, *Etika i poduzetničko gospodarstvo*, u: BS 1-2(1992), str. 78-92; također B. Häring, *Etika društveno-gospodarskog života*, u: *Kristov zakon. Slobodni u Kristu III.*, KS, Zagreb 1986., str. 365-457.

inicijative, koje smjeraju na dobit, uhvate u etički vidokrug, i to u okvirima slobodnog tržišta. Općepoznati i rasprostranjeni oblici takve institucionalizacije već se dobro primjenjuju u praksi gospodarstvene politike. Ti su oblici "etički kodeksi" koji sadržavaju vrednote i najvažnije moralne norme kojih se poduzetnik treba držati, zatim "etički odbori vodećih zaposlenika", a onda služba "odgovornog za etiku poduzeća" koji treba provesti odredbe etičkog odbora, te programi "uvođenja u etiku" koji vode kontrolu nad svim sudionicima poduzeća, i napokon "vrući telefoni" koji omogućuju stalnu izmjenu pitanja i odgovora o etičkim pitanjima unutar poduzeća.

Da bi sve to bilo moguće u praksi, pomogla je suradnja između filozofa i gospodarstvenih znanstvenika, koji su na sveučilištima i visokim gospodarstvenim školama organizirali studij gospodarstvene etike. Postoje već brojni priručnici na tom području, zatim specijalizirani instituti i istraživački centri koji organiziraju skupove o gospodarstvenoj etici i o tim temama izdaju časopise.

Nema sumnje da ovaj koncept gospodarske etike ima i poteškoća. Pretjerani pluralizam mišljenja, stavova prema vrednotama i vjeri koči stvaranje fundamentalnih kriterija moralnog vrednovanja u gospodarstvu. Taj se problem više očituje u europskim gospodarskim etikama, a manje u američkim, zbog čega je europsko poduzetništvo manje natopljeno etikom od američkoga.

Gospodarstveni institucionalizirani etički kodeks započinje od "mikroetike", a to znači od etičkih problema osoba, zatim se prenosi na strukturalne uvjete gospodarske etike, ponajprije na organizaciju poduzetništva i jedinstvo sustava proizvodnje, što se naziva "meso-etika", a onda se produžuje na dinamiku suvremenoga gospodarstva na međunarodnoj razini, te se naziva "makroetikom".⁸ Budući da je čovjekova volja preslaba da bi ostvarila sve etičke zahtjeve u gospodarstvu, pokazuje se nužnim da se u etičkom ostvarivanju gospodarstva posegne za snagom vjere u Boga. Zapravo, gospodarstvena pitanja prvenstveno podižu čovjekov pogled prema Stvoritelju. Zemlju je Stvoritelj dao svim ljudima te svi imaju pravo na njezine plodove. Zemlja pripada Stvoritelju, te se ona ne može bez odgovornosti iskorištavati. Čovjek je samo upravitelj, a ne gospodar na zemlji, te stoga ne raspolaže slobodno svime, ali i ne može poznavati sve mogućnosti prirode i slobodnog tržišta. Bez inspiracije Stvoritelja u gospodarstvu čovjek ostaje zatvoren u krug svojih malih mogućnosti i pogleda. Sve to zahtijeva od gospodarstvenika jedan korak dalje od stvaranja etičkih kodeksa, naime, korak vjere i molitve. Na toj razini

⁸ Usp. A. Lattuada, *Positive Bewertung des Marktes aus etischer Sicht*, u: *Concilium* 2 (1997), str. 208-216.

javljuju se različiti religiozni gospodarstveni modeli izvedeni iz Biblije i kršćanske tradicije.⁹

2. ČOVJEKOVA DUHOVNA STRUKTURA

Da bismo shvatili razvoj od mehanicističkog tretiranja gospodarstva i društva do duhovnog, etičkog i vjerničkog, potrebno je poznavati čovjekovu konstitutivnu strukturu.

U svakoj djelatnosti čovjek je cjelovito prisutan, jer je osoba. On ne može djelovati samo fizički, bez sudjelovanja psihičke i duhovne dimenzije. Djeluje li duhovno, reperkusije se očituju na somatskom i psihičkom području. Zanemari li pak duhovnu dimenziju, više ne radi kao osoba, te je oštećeno i njegovo psihičko i fizičko djelovanje. Čovjek je duhovno-duševno-tjelesna osoba. Duhovnost nije suprotnost tijelu i materijalnome, nego njegovo preobraženje, postignuće najviše kvalitetni cjelovitog čovjeka, pobjeda nad kaotičnim duševnim i tjelesnim elementima, smatra Berdjajev.¹⁰ Duh nosi jedinstvo, smislenu vezu u duševno-tjelesni čovjekov život. Duša je fragmentarna, duh cjelovit. Opasno je miješati duhovno i duševno. "Duh je najviše svojstvo duše, njezina oslobođenost od vlasti svijeta", naglašava Berdjajev. Zato duh u gospodarstvenom i društvenom životu ima moć razbiti beznadnu vrtnju u krugu te dati uvid u zakonitosti tržišta, gospodarstva, socijalnog reda, što sve samo racionalni uvid ne može dati.

Duh nosi i aksiologijsko obilježje, on je istina, ljepota, dobrotu, smisao, sloboda. Zato je gospodarstveno i socijalno djelovanje čovjeka bez duhovnog organizma besmisleno, frustrirajuće, vodi do rezignacije, oduzima čovjeku motivaciju. Bez duha je nemoguće prozreti poslovne procese i ostvariti privlačnost na tržištu.

Duh je izvan prostora i vremena te stoga nije sputan duševno-tjelesnim alternativama. Duh je transcendentan i imanentan, u njemu transcendentno postaje imanentno, a imanentno transcendiru, nadilazi ograničenja. Duhom se prelaze granice svijesti, u njemu je pobuna protiv "bogova prirode i društva", protiv determiniranosti čovjekove sudbine. Duh djeluje kao snaga koja prosvjetljuje, preobražava, oslobađa od vlasti tla i krvi, uzdižući se nad njih, ali ne

⁹ Usp. L. B. Jones, *Jesus Christus, Manager. Biblische Weisheiten für visionäres Management*, Wien 1997; J. Knoblauch, *Biti poduzetnik života, 33 provjerene strategije uspjeha u radu*, STEPress, Zagreb, 1997.; L. A. Neftodow, *Der sechste Kondratieff*. Sankt Augustin 1996., str. 168-183.

¹⁰ N. Berdjajev, *Duh i realnost*, KS, Zagreb, 1985., str. 42.

uništavajući ih.¹¹ Duh je čovjekova sposobnost kojom postaje gospodar, a ne rob kozmičkih sila, ali gospodar kao prijatelj i osloboditelj prirode. Prema biblijskom izvještaju čovjek je upravitelj prirode, odgovoran za nju, jer je ona uvjet njegova tjelesno-duševnog života.

Duh nije odijeljen od tijela i duše. Jer čovjek je cjelina tjelesno-duševno-duhovnog, a ne sastavljen od ta tri dijela. Bez tijela nema čovjeka, kao što ga nema bez duha i duše. Duh je svojstvo čitavog čovjeka, kao što je i tijelo svojstvo čitavog čovjeka. Duh je forma čovjekova duševnog i tjelesnog bića. On je usmjeren na beskonačnost, ali je u sebi konačan, jer je samo Božji duh apsolutan. Čovjekova usmjerenost na beskonačno zahtijeva suradnju s apsolutnim duhom te je zato čovjekova religiozna dimenzija uvjet čovjekova života, zdravlja i uspjeha. Zbog te virtualne beskonačnosti, čovjekov duh je sposoban za dubine, mnogostrukost i svestranost novih oblikovanja. Po njemu čovjek može bezgranično ići u nova istraživanja i nove nade.¹²

Kao duhovno biće čovjek ima u sebi središte i cjelovitost istodobno, on može misliti i slobodno htjeti, on etički djeluje, jer je slobodan, a time i odgovoran te je njegova sloboda u tom aksiološkijskom usmjerenju njegova duha, a to znači u snazi vrednota. Iz duha čovjek dobiva snagu da se oslobodi poroka, vezanosti uz nagone i sitne uspjehe, da se oslobodi ropstva i beznada te tako iz neuspjeha pronađe put k uspjehu, čovjekoljubivosti i uređenju pravednih socijalnih odnosa.

Duh je nekako duša tijela, a tijelo medij duha. Duh prožima svako čovjekovo spoznanje, htijenje i djelovanje. Duh je čovjekovo prosvjetljenje u spoznaji, njegova snaga da se odluči za vrednote i njegova radost za djelovanje. Stoga je svako čovjekovo djelovanje ljudsko, osobno, slobodno i cjelovito. Izdvajanje čovjekova kulturnog, znanstvenog, gospodarstvenog, religioznog i vjerničkog djelovanja iz cjeline je nemoguće. Time čovjek ostaje fragment, te se pretvara u ranjeni i bolesni torzo.¹³

Iz toga zaključujemo da i najniži fizički rad zahtijeva od čovjeka duhovni napor. Cjelovita čovječnost povezana s duhovnošću oslobađa od dualizma duh-tijelo, gospodarstvo-politika, religija-znanost, kultura-tehnika, te u sve unosi čovjekovu osobnost, slobodu, vrednote, te stoga svestrani čovjekov napredak i uspjeh.

¹¹ Usp. N. Berdjajev, op. cit., str. 38.

¹² Usp. E. Coreth, *Was ist der Mensch?*, Innsbruck, 1986, str. 121-127.

¹³ Usp. isto, str. 110-136.

Duh je subjekt, a ne objekt. Stoga duh odlučuje, a da se o njemu ne može odlučivati. Čovjek ne raspolaže samim sobom. On je vezan na svoju osobnost i glas savjesti. Čovjek je stvorenje, te je stoga dijeljenje Stvoritelja od stvorenja besmisleno, onemogućuje svestrani razvoj i prepušta čovjeka da živi u apstrakcijama. Iz toga slijedi uništavanje čovjekova okruženja, razaranje čovjekovih sredstava za život, uvjeta za njegovo radno mjesto i tržište, jer manjka odnos čovjeka i njegova iskonskog izvora. Bog shvaćen kao tabu i fobija kod mnogih suvremenih znanstvenika, političara, gospodarstvenika i umjetnika vodi u izolaciju, pretvara čovjeka i život u torzo, a čovjekovo nastojanje čini neuspješnim i lažnim. Suvremenom čovjeku manjka pogled na cjelovitost njegova bića, a s druge strane manjka mu sposobnost za razlikovanje Boga kao izvora čovjekova života i čovjekovih religioznih posredovanja. Manjka mu zapravo snaga da kroz ograničeno prodre do neograničenog, da kroz relativnu istinu dođe do slobode i hodanja prema bezgraničnoj istini.

3. SUSTAV VREDNOTA ODLUČUJUĆI

No nužnost uključenja vrednota u razvoj gospodarstva i društva dobiva argumente i s drugih pozicija.

Čovjek posjeduje duhovni organizam, sposobnosti po kojima duh funkcionira. Duh je tkivo čovjekove osobnosti, on omogućuje život, on po savjesti daje čovjeku smisao, po intelektu otkriva čovjeku istinu, po karakteru čestitost, po religioznosti omogućuje komunikaciju s Bogom, po sposobnosti za ljepotu razvija kulturu, po slobodi čini čovjeka odgovornim, po povjerenju svestrano ga osposobljuje za odnose s razumnim bićima, po ljubavi omogućuje da se u drugima nalazi, po kreativnosti i pronicavosti da shvaća i oblikuje svijet svoje povijesti.

Svaka od tih funkcija oblikuje čitava čovjeka i sve njegovo djelovanje. Sve što čovjek jest i radi prožeto je duhovnim kvalitetama, te je tjelesno i psihičko djelovanje uvijek čovjekovo, *actus hominis*. Ako su ranjene čovjekove duhovne funkcionalnosti, tada je čovjek ranjen, bolestan ili razoren. Boluje li neki od "organa" čovjekove duhovne duše, boluje čitav čovjek. Budući da je duh izvor života i mogućnost čovjekova traganja za istinom, to je oboljenje čovjekove duhovne dimenzije nemoć za život, rezignacija u traženju istine i smrt.

Ako je čovjek zao, tada se on krije od drugih, ali ga se i drugi klone. Laže li on, tad mu nitko ne vjeruje. Nije li pravedan, mudar, pošten, nitko neće s njime surađivati. Pomanjkanje bilo koje duhovne vrednote onemogućuje i međuljudske odnose, te time u korijenu

uništava poduzetništvo i tržište. Zato je istina da ako čovjek ne vjeruje Stvoritelju svijeta, čini se nevjerodostojnim pred ljudima.

Zanemarivanje sustava vrednota čini čovjeka ranjenim i nesposobnim za djelatnost. Povrijedi li savjest, ne vidi više smisao, doživljava konflikt u sebi, krivicu i unutarnje nezadovoljstvo, te egzistencijalni strah. Ne podvrgava li se istini, ranjava um, upada u konflikte i strahove, koji se očituju kao agresivnost i fobičnost. Ne drži li do vrlina i kreposti, postaje iznutra slab, naivan, dvoličan i ovisan o uspjehu i dobitku. Bez vjere u Stvoritelja čovjek postaje progonjen strahom, te nemoćan da liječi svoju duhovnu konstituciju.

Čovjek nema sudbinu u svojim rukama, te ga sve može povrijediti i razoriti. On treba svemogućeg saveznika. U vrtlogu međuljudskih odnosa čovjek biva ugrožen. On treba Stvoritelja, kao čvrsto središte, kao smisao svega i kao cilj svojih putovanja. No, on treba Boga i da mu izliječi duhovnu strukturu, koja je bitna u svemu čovjekovu djelovanju.

Znanstveni rezultati posljednjih tridesetak godina pokazuju da su čovjekovo prenatalno razdoblje i vrijeme do treće godine života odlučujući za razvoj povjerenja ili nepovjerenja. Ako je čovjeku uskraćena ljubav, tad se u njemu razvijaju agresije protiv samoga sebe, malodušnost i bezvoljnost. "Takva djeca postaju zapuštena, mržnjom ispunjena mladež, a na kraju tog puta stoji zločin", kaže R.A. Spitz.¹⁴ Liječiti duhovni organizam može samo apsolutni duh, Stvoritelj. Zato je stav molitve i povjerenja prema Bogu put do duhovnog zdravlja, a zdrav čovjekov duh, oslonjen na sustav vrijednosti, uvjetuje vrhunske rezultate.

4. ZAKLJUČAK

"Čovjek je sa svime izišao na kraj, samo ne sa samim sobom", kaže D. Bonhoeffer. "On se može osigurati protiv svega, samo ne protiv čovjeka".¹⁵ Svestrani pokazatelji nas uvjeravaju da u gospodarstvu i društvu može uspjeti samo cjelovit čovjek. Nekad je čovjek sve nedaće prirode i društva nadvladavao dušom i vjerom, a danas to pokušava organizacijom. No ta je organizacija zaprijetila čovjeku i njegovu životnom ambijentu. Do sada se čovjek borio protiv prirodnih i inih zala, a sada se bori protiv samoga sebe. Tako je spoznao da bez vjere, bez duhovne snage, bez povjerenja u Stvoritelja, bez

¹⁴ R. A. Spitz, *Die Entstehung der ersten Objektbeziehungen*, Stuttgart 1973., str. 114.

¹⁵ D. Bonhoeffer, *Otpor i predanje*, KS, Zagreb, 1974., str. 176.

sustava vrednota ne može razvijati gospodarstvo. Čovjek se izvana empirijski uvjerio da je potreban zaokret prema duhovnim snagama.

Analiza čovjekove duševne strukture pokazuje da je razvoj moguć uz pomoć duha. Bez uključenja duhovne dimenzije, naprotiv, čovjek ostaje torzo, bolestan, nemoćan i frustriran. Uloga sustava vrijednosti u društvu i gospodarstvu nije samo poželjna nego je bitna i neodgodiva.

THE ROLE OF SYSTEM OF VALUES IN DEVELOPMENT OF ECONOMY AND SOCIETY

Summary

As long as until the seventies of this century economy and society were developing independently, aside from the entire man's activity, i. e. beyond the system of values. The economic crises of the seventies brought the turn of events. On the level of theology the changes were stirred not only by the church social documents but also by theology of liberation and political theology. On the economic level it came about such conviction that ethical codex was necessary in economy and enterprise and that ethical principles and norms were urgent on all levels of economy.

From the philosophical point of view it is clear that man's spirit is the form of his mental and physical life and activity. Therefore, without spiritual values, it is as impossible to have insight into entire economic and market laws as it is to protect man and his environment from unrestrained market competition and production. Man is a spiritual-mental and physical person. Spiritual quality is not opposite to physical and mental quality; it is their transformation and their victory over the chaotic mental and physical elements. Spirit creates unity and meaningful connection between mental and physical life. Soul is fragmentary, spirit is integral. Spirit is beyond space and time, thus it is not bound by mental and physical alternatives. With spirit man can cross the limits of conscious. With spirit man becomes a lord not a slave of cosmic powers, he becomes a friend of nature. Spirit acts as enlightening power, it breaks free from the power of earth and blood. Spirit carries axiological mark, it is truth, beauty, goodness, sense and freedom. Without spiritual quality man's economic and social activity is frustrating. Without spirit it is impossible to see through business processes and to realise market attractiveness.

In order to act according to its nature, man's spirit, which is virtually unlimited, needs to be in collusion with the Absolute, with God.

Without system of values man's spiritual organism falls into conflicts, confusion, vulnerability and despair. It is essential to develop the spirit of trust toward Creator and toward people so that the whole man's organism could function harmoniously and healthfully. That is why a certain pneumatic medicine is necessary, which, together with Creator's love, helps to get out of conflicts, to cure the wounds of soul; it refits man's spirituality to permeate his entire activity.

Modern trends in economy and enterprise indicate that man, economy and free market have no future unless spiritual dimension is included.